

Dr hab. Paweł Grata, prof. UR
Wydział Socjologiczno-Historyczny
Uniwersytet Rzeszowski

Rzeszów, 15.07.2015

Ocena rozprawy doktorskiej

mgr Magdaleny Węgrzyn pt. „Kłęski elementarne a działalność spółdzielczych instytucji finansowych F. W. Raiffeisena i H. Schultzego na ziemi brzeskiej w latach 1874-1918”

Problematyka klęsk elementarnych stała się w ostatnich latach w polskiej historiografii mocno eksploatowanym polem badań. Znamiennym, ale nie jedynym tego przykładem była zorganizowana w dniach 17-19 maja 2013 r. w Starym Gierałtowie w ramach Wrocławskich Spotkań z Historią Gospodarczą duża konferencja naukowa „Kłęski elementarne na ziemiach polskich i ich skutki”. Udział w niej wzięło kilkudziesięciu naukowców z całego kraju, a efektem spotkania stała się dwutomowa publikacja wydana we Wrocławiu jeszcze w tym samym roku. Dobrze w ten nurt badań historycznych wpisuje się również przedstawiona do oceny dysertacja doktorska mgr Magdaleny Węgrzyn pt. „Kłęski elementarne a działalność spółdzielczych instytucji finansowych F. W. Raiffeisena i H. Schultzego na ziemi brzeskiej w latach 1874-1918”. W związku z tym oraz ze względu na zakres przedmiotowy, chronologiczny oraz przestrzenny rozprawy z pełną odpowiedzialnością mogę stwierdzić, że spełnia ona warunki predestynujące ją do stania się podstawą starań o uzyskanie stopnia doktora nauk humanistycznych z zakresu historii.

Dysertacja liczy 270 stron i składa się ze wstępu, czterech podzielonych na podrozdziały i punkty rozdziałów, zakończenia, wykazów rysunków, tabel i wykresów, bibliografii oraz aneksu. Konstrukcja oparta została o układ problemowy, a kolejne rozdziały przybliżają do odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Autorka rozpoczyna narrację od genezy, powstania i rozwoju finansowych instytucji samopomocowych na ziemiach polskich, szczególnie blisko przyglądając się sytuacji w Galicji, przedstawionej na tle rozwoju spółdzielczości oszczędnościowo-kredytowej w monarchii austro-węgierskiej. Następnie charakteryzuje ziemię brzeską w okresie zaborów, przybliżając miejscowe stosunki ludnościowe, ekonomiczne, społeczne, gospodarcze oraz oświatowe; przedstawia wpływ dominujących w strukturze ludności Brzeska żydowskich mieszkańców miasta na jego rozwój ekonomiczny; wreszcie w rozdziale ostatnim stara się odpowiedzieć na podstawowe pytanie badawcze postawione w tytule pracy prezentując zasięg mających miejsce w omawianym okresie w po-

wiecie brzeskim klęsk elementarnych i próbując uchwycić ich wpływ na działalność lokalnych instytucji oszczędnościowo-kredytowych.

Nie do końca zgadzam się z przyjętą koncepcją podziału treści. Abstrahując już od widocznego braku proporcji w rozmiarach poszczególnych rozdziałów, wydaje się bowiem, że Autorka niepotrzebnie wyodrębniła rozdział o ludności żydowskiej w Brzesku, gdyż zamieszczone w nim treści w sposób naturalny powinny przynależeć do rozdziału II charakteryzującego między innymi stosunki ludnościowe i gospodarcze w całym powiecie. Z drugiej strony obecny rozdział IV dysertacji należałoby podzielić na dwa odrębne rozdziały. Jeden z nich dotyczyłby występujących w powiecie w omawianym okresie klęsk elementarnych, natomiast drugi ich wpływu na funkcjonowanie miejscowych instytucji finansowych. W obecnym układzie rozdział jest wyraźnie rozdzielony na dwie odrębne i nie do końca przystające do siebie części. Co istotne, zastosowanie sugerowanego podziału treści pozwoliłoby na lepsze dostosowanie go do tematu rozprawy i uniknięcie sytuacji, w której tytuł rozdziału IV jest bardzo podobny do tytułu całej dysertacji. Z innych uwag natury konstrukcyjnej należałoby zwrócić uwagę na dosyć chaotyczny układ rozdziału I, zwłaszcza jego podrozdziału drugiego (brak niezbędnej chronologii w omawianiu początków instytucji finansowych na ziemiach polskich i wynikające z tego powtórzenia w tekście, np. o założeniu Związku Spółek Zarobkowych Autorka pisze na s. 31 oraz 34), pewne zastrzeżenia budzi również nazewnictwo poszczególnych części pracy – tytuły często są zbyt rozbudowane, a równocześnie nie do końca precyzyjnie sformułowane.

Rozprawa powstała w oparciu o liczne źródła archiwalne zgromadzone przede wszystkim w Archiwum Banku Spółdzielczego w Brzesku, oddziałach Archiwum Państwowego w Krakowie (Wawel, Bochnia, Archiwum Goetzów Okocimskich), Archiwum Parafii św. Jakuba w Brzesku, w mniejszym zakresie Autorka sięgnęła też do polskich archiwów centralnych (AGAD, AAN). Pominięto kilka innych zasobów (zwłaszcza Lwów, Wiedeń, czy Archiwum Diecezjalne w Krakowie) i mimo, że należy się zgodzić z Autorką, iż znajdujące się w nich źródła nie powinny podważyć dotychczasowych ustaleń, to wydaje się, że mogłyby je potwierdzić i „uprawomocnić”, co bezsprzecznie podniosłoby wartość dysertacji. Brakuje zresztą we wstępie wyjaśnienia przyczyn rezygnacji z tej części kwerendy. Mimo tego podstawę źródłową rozprawy ocenić należy pozytywnie, podobnie jak zestaw wykorzystanych źródeł drukowanych. Nieco zastrzeżeń budzić musi natomiast, skądinąd obszerny, zasób wziętych pod uwagę opracowań. Abstrahując już od mniej ważnych z punktu widzenia całości dysertacji pozycji, które mogłyby być przydatne przy opracowywaniu poszczególnych problemów szczegółowych (np. Roberta Lipelta „Chów zwierząt gospodarskich w Galicji w

dobie autonomii: analiza statystyczno-porównawcza”, czy Jerzego Michalewicza „Przemysł gorzelniany Galicji doby autonomicznej: między monopolem dworskim a monopolem państwowym”) nie można nie zauważyć pominięcia fundamentalnej z punktu widzenia tematu i wydanej w 2013 r. pracy Grzegorza Zamoyskiego „Pracuj i oszczędzaj”: kasy oszczędności w Galicji w latach 1844-1914”. Jedynym wytłumaczeniem takiego stanu rzeczy może być chyba fakt, iż Autorka pisząc rozprawę nie zauważyła ukazania się na rynku tej tak ważnej dla niej pozycji.

Nieco uwag można mieć również do warstwy narracyjnej dysertacji. Autorka wykazała się bowiem widocznymi problemami w tym zakresie, a stosunkowo liczne w pracy błędy językowe i edytorskie utrudniają percepcję tekstu. Łączą się z tym wspomniane wyżej powtórzenia wynikające z dosyć chaotycznego i nie do końca miejscami przemyślanego stylu narracji. Kwestia ta częściowo wynika, jak się wydaje, z zauważalnych problemów z selekcją zebranego materiału. Autorka, zwłaszcza w rozdziale I, zamieszcza w pracy informacje, które z punktu widzenia potrzeb dysertacji uznane mogą być za zbędne (np. rozwój instytucji finansowych w Królestwie Polskim). Wskutek tego pewne fragmenty tekstu są zbyt rozbudowane i trudne w odbiorze. Niepotrzebnie również w niektórych miejscach narracja wybiega do okresu międzywojennego, co z punktu widzenia tematu i postawionych celów badawczych jest zabiegiem nieuzasadnionym.

Mimo podniesionych zastrzeżeń pracę należy ocenić pozytywnie. Autorka dobrze radzi sobie z krytyczną analizą zebranego materiału źródłowego, posiada również odpowiednie umiejętności w zakresie formułowania wniosków na podstawie dostępnych informacji źródłowych. Szkoda, że czyni to *de facto* dopiero w rozdziale IV i zakończeniu, nie próbując wcześniej prezentować chociażby cząstkowych podsumowań poszczególnych części pracy. Ważne miejsce zajmują w dysertacji zestawienia tabelaryczne oraz wykresy, które nie tylko wzbogacają tekst, ale równocześnie pełnią niezwykle istotną rolę w kontekście odpowiedzi na podstawowe pytanie badawcze postawione w tytule. Co istotne, Autorka dobrze radzi sobie z interpretacją zamieszczonych w tego typu zestawieniach danych. Warto w tym miejscu zwrócić jednak uwagę, że Autorka nie do końca panuje nad zgromadzonym materiałem, czego przykładem dwukrotne zamieszczenie tabeli przedstawiającej strukturę narodowościową i wyznaniową ludności Galicji (Tab. 40 na s. 95 oraz Tab. 53 na s. 127-128).

Dysertację otwiera rozdział I stanowiący wprowadzenie do zasadniczej problematyki pracy i mający pokazać procesy rozwojowe prowadzące do powstania i rozwoju instytucji oszczędnościowo-pożyczkowych na ziemiach polskich, ze szczególnym uwzględnieniem Galicji. Tak sformułowane zamierzenie zostało rzecz jasna w tej części pracy zrealizowane, jed-

nak moim zdaniem rozdział jest zdecydowanie zbyt obszerny, a część zamieszczonych w nim treści jest, jak już zaznaczono, zbędna z punktu widzenia potrzeb pracy (zarzut tego typu postawić można względem każdego z podrozdziałów). Wydaje się, że bez szkody dla całości rozprawy objętość rozdziału można by skrócić o połowę, a „zaoszczędzone” w ten sposób miejsce należałoby wykorzystać na bardziej szczegółowe omówienie problemów ściśle związanych z tematem dysertacji.

W rozdziale II przedstawiono krótką charakterystykę ziemi brzeskiej w okresie zaborów. Pomijając już niezbyt fortunne sformułowanie tytułu (okres autonomii należał wszak do czasu zaborów) należy zwrócić uwagę, że problematyka będąca przedmiotem rozdziału zaprezentowana została w kilku miejscach nieco zbyt powierzchownie, a sam rozdział jest zdecydowanie zbyt krótki w porównaniu choćby z rozdziałem I. Wydaje się, że jest to nie tyle efektem niedoboru materiału źródłowego, ale wspomnianego już wyżej niepotrzebnego wyodrębnienia osobnego rozdziału na temat ludności żydowskiej. Połączenie treści obu rozdziałów pozwoliłoby zarówno na lepszą charakterystykę powiatu, jak i uzyskanie odpowiednich proporcji konstrukcyjnych. Zmiana taka byłaby tym bardziej uzasadniona, że rozdział III również w części posiada wady rozdziału I – pojawiają się w nim treści nie do końca potrzebne z punktu widzenia celów pracy, a wraz z nimi pewne powtórzenia (np. wspomniana tabela 53, czy też kilkakrotnie prezentowana informacja o tym, że Żydzi zajmowali się przede wszystkim handlem).

Najważniejszą częścią rozprawy jest obszerny rozdział IV poświęcony klęskom elementarnym w powiecie brzeskim oraz ich wpływowi na funkcjonowanie lokalnych instytucji oszczędnościowo-kredytowych. Abstrahując już od wspomnianego niezbyt fortunnego połączenia w jednym rozdziale obu kwestii, uznać należy, że Autorka w sposób prawidłowy zaprezentowała je w rozdziale. Podrozdział 1 poświęcony został dotyczącym powiat w omawianym okresie klęskom elementarnym, ale również miejscowym warunkom klimatycznym mającym wszak decydujący wpływ na pojawianie się tego typu zjawisk. Warto podkreślić, że Autorka sięgnęła w tym celu do odpowiednich opracowań z zakresu agrometeorologii, a wyprowadzone z analizy zebranego materiału wnioski znalazły odpowiednie przełożenie na dalszy tok narracji. Autorka w tej części pracy omawia również klęski elementarne dotyczące powiatu brzeskiego i tutaj wydaje się, że popełniła grzech zaniechania. W większości przypadków prezentacja jest bowiem bardzo powierzchowna, lakoniczna i pozostawia niedosyt poznawczy, którego nie byłoby gdyby problematyka klęsk elementarnych została omówiona w odrębnym rozdziale (przykładem zasygnalizowanie jedynie wielkiej powodzi z 1912 roku, która przyniosła dramatyczne skutki dla powiatu).

Podrozdział 2 rozdziału IV poświęcony został próbie ukazania związków zachodzących między klęskami elementarnymi a funkcjonowaniem instytucji oszczędnościowo-kredytowych w powiecie, stanowi zatem element bezpośredniej odpowiedzi na podstawowe pytanie badawcze postawione w temacie rozprawy. Autorka w sposób prawidłowy uchwyciła tego typu korelacje i postarała się je wyjaśnić na podstawie samodzielnie opracowanych w oparciu o dostępny materiał źródłowy zestawień statystycznych. Nieco brakuje wprawdzie poszerzenia prezentowanej analizy o bardziej szczegółowe informacje egzemplifikujące omawiane zjawiska, jednak jest to nie tyle zarzut, co pewien postulat, który można by uwzględnić w przyszłości, gdyby praca lub jej fragmenty miały być publikowane. Zaprezentowane w tej części dysertacji wnioski uznać należy za prawidłowe, chociaż zauważyć trzeba również pewne uchybienia w konstruowaniu wykresów, na podstawie których wyprowadzane są zasadnicze dla odpowiedzi na pytania badawcze konstatacje (w przypadku braku danych za okres 1898-1900 linia wykresu powinna być przerywana, a nie sztucznie uzupełniana przez Autorkę – np. s. 210).

Wyniki przeprowadzonych badań Autorka podsumowuje w zakończeniu. Jest to ważna część dysertacji, w której potwierdzony zostaje wpływ klęsk elementarnych na funkcjonowanie instytucji oszczędnościowo-kredytowych w powiecie brzeskim w latach 1874-1918. W ten sposób następuje ostateczna, choć miejscami nie do końca uzasadniona źródłami (skutek pewnego deficytu informacji szczegółowych w rozdziale IV) weryfikacja postawionej na wstępie hipotezy badawczej.

Jak już zasygnalizowano warstwa językowa i edytorska pracy budzi pewne zastrzeżenia, chociaż generalnie można ją ocenić pozytywnie. Wartość pracy podnoszą wspomniane już zestawienia statystyczne, zawarty w niej materiał ilustracyjny oraz szczegółowo prezentujący strukturę zawodową ludności żydowskiej w Brzesku aneks. Pewne uwagi podnieść można do sposobu zapisywania niektórych przypisów. Autorka zapomina bowiem z reguły o prawidłowej kolejności pozycji w przypisach, niekiedy błędnie zapisuje artykuły z prac zbiorowych (np. s. 103) oraz z wydawnictw ciągłych (np. s. 109), generalnie jednak większych zastrzeżeń do warstwy metodologicznej dysertacji nie zgłaszam.

Uwagi szczegółowe:

- Zbędny przecinek w tytule pracy.
- Brak konsekwencji w dacie w tytułach poszczególnych części pracy – równolegle pojawiają się zapisy „dziewiętnasty wiek” oraz „XIX wiek”.
- Brak jasno zdefiniowanego zakresu geograficznego pracy we wstępie – nie wiadomo czy chodzi o Brzesko, czy o powiat brzeski.
- Niecelowe pisanie o Rosji w omówieniu rozdziału wprowadzającego – s. 3.

- Zbyt dużo na temat początków banków w Niemczech w rozdziale I.
- Niepotrzebnie tak głęboka geneza powstania i rozwoju instytucji samopomocowych na ziemiach polskich – działające w zaborze rosyjskim kasy pożyczkowe przemysłowców nie miały praktycznie nic wspólnego z kasami oszczędnościowo-kredytowymi w Brzesku.
- Zbyt dużo informacji na temat budowy kolei oraz sytuacji i rozwoju gospodarczego Galicji w podrozdziale, który zgodnie z tytułem poświęcony jest początkom ruchu spółdzielczego na ziemiach polskich – s. 23-30.
- Operowanie błędnymi pojęciami związanymi z cukrownictwem na s. 29 – nie cukiernictwo a cukrownictwo, nie ziemniaki cukrowe a buraki cukrowe.
- Błędny sposób zapisywania braku danych w tabeli na s. 38 – jest kreska, powinna być kropka.
- Nieuporządkowany sposób prezentacji początków kas na ziemiach polskich – w podrozdziale 2 rozdziału I znajduje się porównanie spółdzielni ze wszystkich zaborów, a dopiero w podrozdziale 3 omówienie ich powstawania w Galicji.
- W 1844 r. nie było jeszcze monarchii austro-węgierskiej – s. 43.
- Brak wyjaśnienia zasięgu terytorialnego obszarów I-IV omawianych na s. 45-46 (wyjaśnia to na przykład w swej pracy G. Zamoyski).
- Nieuprawnione posługiwanie się obszarami międzywojennych województw bez odniesienia ich do obszaru Galicji – s. 47.
- Zbyt obszerne omawianie sytuacji kas w poszczególnych częściach monarchii austro-węgierskiej w rozdziale I.
- W nagłówku tabeli 14 na s. 55 powinna być liczba a nie ilość.
- Chaotycznie o kasach w Galicji – kilkakrotne informowanie o początkach ich powstawania.
- Błędna kwota wydatków na popularyzację kredytu włościańskiego – aż 10 mln zł (s. 58); zbyt wygórowana kwota, czego dowodem kwoty podawane na dole s. 59.
- Dyskusyjne posługiwanie się powojennymi województwami do analizy sytuacji z okresu sprzed I wojny światowej, poza tym późniejsze lwowskie w części również należało do Galicji Wschodniej, a więc nie można go uznawać w całości za część Galicji Zachodniej i w tej sytuacji wnioski z tabeli 22 nie do końca zgodne z rzeczywistością – s. 70.
- Mało o powiecie i samym Brzesku (brak na przykład informacji o granicach powiatu) w podrozdziale 1 rozdziału II.
- Statusie, a nie statucie – s. 91.
- Nie można pisać o pierwszej w Polsce Kasie wsparcia chorych w 1878 r. – s. 110.
- Zbędne informacje o organizacjach społecznych w powiecie po I wojnie światowej – s. 116-117.
- Wyprowadzanie średniego odsetka analfabetów w Galicji dla lat 1880, 1890, 1900, 1910 nie ma racji bytu – jest to sztuczny i nic niewnoszący wskaźnik – s. 122.
- Niepotrzebne informacje o okresie międzywojennym – s. 125-126
- Zbędna informacja o liczbie cmentarzy żydowskich w Galicji w 1870 – s. 129.
- Informacje sprzeczne ze sobą w rozdziale III – na s. 131 Autorka pisze, że w Rzeszowie było 37,1% Żydów, a na s. 132 jest ich już ponad połowa.
- Brak wyraźnej konstatacji, że Brzesko było miastem o jednym z najwyższych udziałów ludności żydowskiej w Galicji Zachodniej.
- Raczej chodzi o XVIII w., a nie XIII – góra s. 140
- Mało odkrywczy wniosek na s. 165, że temperatura i opady miały duży wpływ na produkcję rolną.
- Wydaje się, że procesy demograficzne powinny być omówione w rozdziale II a nie w rozdziale IV – s. 169; podobnie zajęcia ludności.
- Tytuły gazet w tekście powinny być w cudzysłowie – „Czas” na s. 173 (na s. 172 zapis prawidłowy).
- Czy rekwirowanie dzwonów kościelnych rzeczywiście wpłynęło na spadek przyrostu naturalnego, liczby ślubów i urodzeń? – dół s. 177.
- Zbędna tab. 62 (liczba szpitali w Galicji) – s. 180.
- Błędna datacja w tytule tab. 72 na s. 201.

- Przypis 363 – powtórzenie informacji z tab. 63.
- Źródła drukowane w wykazie bibliografii – część pozycji to opracowania, np. prace Bigo, Buzzyńskiego, Diamanda, itp. – to, że praca pochodzi sprzed I wojny światowej nie czyni jej automatycznie źródłem drukowanym.
- Tytuły prasowe powinny znaleźć się wśród źródeł, podobnie jak „Podręcznik statystyki Galicji” Tadeusza Pilata (nie Piłata) oraz teksty źródłowe wydane przez Mariana Stolarczyka.

Ocena końcowa:

Podsumowując należy stwierdzić, że mimo pewnych uwag i zastrzeżeń przedstawiona dysertacja mgr Magdaleny Węgrzyn stanowi oryginalne opracowanie tematu badawczego i spełnia, w myśl ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14 marca 2003 r. (Dz. U. 2003, Nr 65, poz. 595 z późn. zm.), wymagania stawiane rozprawom doktorskim. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie do jej publicznej obrony.

Pen Gub